

només en dissimula la responsabilitat la convicció que, amb tota seguretat, atesa la seva condició, l'autor ho hauria sentit força més.

Siguin, doncs, aquestes pàgines el darrer comiat a l'enyorat amic i manifestació de gratitud als qui, amics seus o institucions, han dedicat el treball esmerçat en les presents pàgines a mantenir viva la seva memòria.

Josep Perarnau

Josep PERARNAU, *ARNALDI DE VILLANOVA Tractatus de tempore adventus Antichristi. Ipsius et aliorum scripta coeava (Union Académique Internationale. Corpus Philosophorum Medii Aevi) (Corpus Scriptorum Cataloniae. Series A: Scriptores. Arnaldi de Villanova Opera theologica Omnia, V (AVOTbO V))*, Barcelona, IEC – Facultat de Teologia de Catalunya 2014, 435 p.

Amb aquest volum prossegueix l'edició de les obres completes de tema teològic que va escriure Arnau de Vilanova, compromís adquirit ja fa molts anys per l'Institut d'Estudis Catalans dins un dels programes de l'Union Académique Internationale. A les pàgines d'aquest volum nou hi ha referències reiterades als dos primers volums publicats: AVOThO III, *Introductio in librum (Ioachim) De semine scripturarum. Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*, a cura de J. Perarnau (2004), i AVOThO IV, *Alphabetum catholicorum. De prudentia catholicorum scolarium*, a cura del mateix Perarnau, de Jaume Mensa i de Xavier Romero (2007). AVOThO V continua, doncs, el treball iniciat, amb alguns canvis que caldrà comentar.

D'entrada, un cop enllestida la lectura, hom té la impressió d'haver-la començat sota un epígraf invisible, (*continuació*), i d'haver-la acabada davant un epígraf també invisible, (*continuarà*). Cap al final de la presentació, el mateix autor parla amb humor irònic de la seva obra com «d'un romanç a terminis» (8). I Déu n'hi do dels terminis! El text objecte de l'edició d'AVOThO V, efectivament, Perarnau ja l'havia transcrit i publicat fa vint-i-cinc anys, a partir del ms. Vat. lat. 3824, en un apèndix a la seva edició d'*El text primitiu del De mysterio cymbalorum d'Arnau de Vilanova* (ATCA VII/VIII [1988-1989], 134-169), obra que haurà d'ésser [re]editada dins AVOThO VI. En el volum XX d'ATCA (2001), 349-402, Perarnau havia escrit *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, i hi va insistir el 2002 en *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva* (*Studia, Textus Subsidia, X*), Barcelona 2002. El tema de l'oposició d'alguns mestres de la Universitat de París a la tesi arnaldiana sobre el temps de la vinguda de l'Anticrist Perarnau ja l'havia tractat en ATCA VII/VIII (1988-1989), 171-222, amb l'edició crítica d'una *Quaestio disputata* de Guiu Terrena destinada a debellar la pretensió d'Arnau de fixar una data per a la vinguda de l'Anticrist, i amb la transcripció suplementària de tres textos antiarnaldians més: un de Pere d'Alvèrnia, un altre de Joan Quidort i el darrer de Nicolau de Lira. Els textos de Pere d'Alvèrnia i de Jean Quidort són ara oportunament reeditats dins AVOThO V. A part d'aquests treballs relacionats directament amb el text que ara ha estat objecte d'edició crítica, durant aquests vint-i-cinc anys Perarnau n'ha escrit d'altres de tema arnaldian que no fan al cas estricte del *De tempore adventus Antichristi*, encara que no deixen d'incidir en l'estudi de la psicologia del personatge.

El tractat *De tempore adventus Antichristi*, doncs, ja havia estat estudiat de manera intensa pel seu editor, tant pel que fa al contingut, com a les repercussions doctrinals i les personals que la seva difusió va causar contra Arnau de Vilanova. En el volum que ara es publica, amb la represa, repensada i reelaboració de matèries ja estudiades i amb variacions d'accents que a voltes equivalen a l'aportació de dades noves, cal veure-hi, dons, sense cap mena de dubte, la intenció de Perarnau de deixar definitivament assentades les bases per a una comprensió de tots els aspectes que conflueixen en el tractat, des de la data de la seva composició fins al desenllaç de l'episodi més dramàtic que va originar la tesi escatològica del tractat en la biografia d'Arnau.

Els fets són coneguts. Famós ja com a metge de reis i de papes, el comte-rei Jaume II va designar Arnau de Vilanova titular d'una ambaixada davant el rei de França, per tal de posar fil a l'agulla de la solució diplomàtica que calia donar a la invasió francesa de la Vall d'Aran, invasió escaiguda arran de la croada franco-papalina contra els dominis de la Corona d'Aragó i el seu rei, excomunicat i suspès, com a conseqüència de les represàlies per l'ocupació catalano-aragonesa de Sicília. L'objectiu de l'ambaixada i el seu resultat foren entrebancats per un fet no polític. Arribat a París, Arnau s'afanyà a donar a conèixer al canceller de la Universitat un tractat seu escrit poc abans, *De adventu Antichristi*. Arnau l'hi donava *ad exemplar*, tecnicisme que vol dir perquè fos copiat i divulgat pels estacionaris de la Sorbona. Abans de fer-lo divulgar, el canceller el va donar a conèixer a alguns professors de la Facultat de Teologia de París. A punt d'anar-se'n de París i ja acomiadat del rei, tal com esqueia a un ambaixador, la matinada del dia de Sant Esteve del 1299 Arnau de Vilanova fou detingut per l'oficial del bisbe de París i encausat en matèria de fe. Si es té en compte que l'afer de la Vall d'Aran només fou resolt positivament el 1313, el procés contra Arnau de Vilanova té tot l'aire de formar part de les mesures dilatòries que França donà a la resolució del conflicte, allargant-lo tan com fou possible. Amb un punt de picant: l'ambaixador d'Aragó revelava als francesos un aspecte de la seva personalitat que no tenia res a veure amb la diplomàcia, les seves dèries apocalíptiques, i això els donava l'oportunitat de cometre impunement un dels actes més abusius que pot perpetrar l'autoritat, detenir un ambaixador. El va fer detenir l'oficial eclesiàstic de París al·legant una qüestió doctrinal no anodina, però desenganyem-nos: tant si la cort francesa inspirà l'acció com no, l'ambaixada es convertia des d'aleshores en un *potin*, atesa la vulnerabilitat personal demostrada per l'ambaixador en matèria de fe. Encara que avui sembli mentida, en l'oposició aferissada que marcarà les relacions entre França i el papa Bonifaci VIII les qüestions fe-heretgia van jugar un paper no pas menor, almenys des del punt de vista de la propaganda. Acusar un ambaixador i obrir-li procés en matèria de fe era desestabilitzar una ambaixada.

De manera que en l'estudi del tractat editat dins AVOTHo V s'hi concentren elements prou diversos: Principalment, és clar, el seu contingut doctrinal, però a més a més la qüestió de l'ambaixada d'Arnau a París sobre la Vall d'Aran, la polèmica de la Universitat contra el seu opuscle, el procés en matèria de fe al qual fou sotmès Arnau i les conseqüències de tot plegat, és a dir, les diplomàtiques i, a més, les reaccions d'Arnau davant el procés.

I ara potser és el moment de dir que l'estructura del volum pateix una mica d'aquesta concentració de matèria històrica i doctrinal. Perquè es presenta dividit en dues parts, la primera dedicada a l'estudi introductori i a l'edició crítica del *De tempore adventus Antichristi*, la segona dedicada a les discussions que originà. A aquesta partició, tan lògica en una edició crítica, però, s'hi afegeixen quatre apèndixs a la primera part i quatre *post-scripta* a la segona. Vagi per endavant que amb això no pretenem divulgar una impressió nostra que els afegits hagin estat posats amb calçador. Ens limitem a observar que els vuit afegits per ventura no han pogut ésser fosos harmoniosament en cap de les dues parts dedicades a l'estudi del text que s'edita, i aquesta és una de les causes de les moltes repeticions que el lector troba en el volum. En part, té la seva lògica que no hagi pogut ésser així. El primer apèndix de la primera part, *La primera llista completa d'obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, és relativament extern a una edició crítica del *De tempore adventus Antichristi*; com ho són els dos primers *post-scripta*, l'*Epistola Bartholomee Montanerii* i *Liber de Flore i la seva versió dels fets de París*, no perquè no tinguin res a veure amb el *De tempore adventus Antichristi*, sinó perquè també podrien ésser posats com apèndix a la futura edició del *De mysterio cymbalorum*, objecte d'AVOTHo VI, i qui sap si a d'altres escrits relacionats amb aquesta polèmica. Com sigui, observem que en el tractament dels textos arnalians, ja des dels treballs publicats a ATCA, Perarnau contrabalança contínuament textos amb textos i dades amb dades, en un aiguabarreig de materials històrics i doctrinals que origina represes i repeticions; si el procediment no hagués estat controlat, hauria pogut dilatar-se a l'infiní i el llibre no s'hagués acabat mai.

També hem observat que l'estudi introductori, els apèndixs i els post-scripta es presenten en una forma inusual en els estudis de Perarnau: No hi ha notes. Hi ha referències, ben entès, integrades entre parèntesi dins el curs del text, però no hi ha els desenvolupaments acostumats en les notes de Perarnau, que a vegades arriben a constituir una mena de para-text, en forma d'escreix d'informació o de plantejament de qüestions que s'haurien de resoldre en estudis ulteriors. Al costat d'aquesta poda radical, anunciada a les darreres línies de la presentació del volum, ens ha semblat observar que Perarnau s'imposava alguna cautela. A tall d'exemple, en AVOTHO V són editats els textos antiarnaldians de Pere d'Alvèrnia i de Joan Quidort, no el de Nicolau de Lira, que havia estat editat al costat dels altres dos en ATCA VII/VIII [1988-1989], 221-222, sense dubte perquè aquest text és posterior al moment encès de la polèmica i, en canvi, els altres dos són del 1300, immediats al procés. I, més que simple cautela, és una correcció en regla la datació oferta ara per a l'inici del procés inquisitorial d'Arnau, en relació amb el que havia proposat Perarnau en ATCA XX (2001), 354-360, on per altra banda també oferia una llista «dels documents arnaldians processals» (*ib.*, 368-370) que ara no es troba en AVOTHO V, perquè en la seva majoria no s'han conservat i podrien haver estat reals o no. Com el lector pot constatar pel seu compte, la correcció de les dates també és recollida en la contribució de Perarnau a la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» (Barcelona, 7-9 d'octubre de 2011), publicada a les pàgines 335-361 d'aquest mateix volum. I, ja que som en aquest punt, voldríem manifestar la cautela nostra sobre les pàgines que Perarnau dedica en AVOTHO V a la trobada hipotètica entre Arnau i Lull a París, trobada ja suggerida el seu dia per Batllori. Parlem d'hipòtesi en el cas de Perarnau i de suggestió en el cas de Batllori, basades només en una possible però no verificada coincidència de les dates de sojorn d'ambdós personatges a París, perquè no hi ha indici documental de res. I diem això, perquè Perarnau no es limita a evocar la trobada, que ell sap i reconeix molt bé que és hipotètica, entre Arnau i Lull, sinó que hipotèticament l'omple de contingut (p. 17, 60, sobretot 324-325, amb reconstrucció hipotètica de la conversa i intercanvi d'informacions entre ambdós personatges, i p. 406). Tot el que diu Perarnau és versemblant, però no passa d'aquí. I el fet que la informació ara com ara disponible aboni la formulació d'hipòtesis versemblants no pot fer oblidar que noves dades sempre possibles poden venir a omplir de contingut real espais històrics ara opacs, com Perarnau ha demostrat una i altra vegada que passa amb fets de la vida i l'obra d'Arnau de Vilanova.

Tot el que precedeix es podria resumir dient que AVOTHO V és un llibre complex, que no es pot llegir sense tenir en compte els escrits anteriors de Perarnau relacionats amb la matèria, que ha estat escrit amb l'ambició de donar les línies fonamentals per a situar històricament i doctrinal el text del *De tempore adventus Antichristi*, i que malgrat l'acumulació aparentment poc fusionada dels materials que presenta, les línies de fons hi són, amb claredat, i llur estudi produeix la impressió que l'autor ha assolit el que buscava: assentar les bases per a una comprensió objectiva del text editat.

Les línies de fons que Perarnau ha treballat i entenem que definitivament clarificat són:

a) El text ha estat escrit en dos moments diferents: Una primera part és la que fou lliurada al canceller de París el 1299 i segurament s'anomenava *De adventu Antichristi*. Una segona part és constituïda per les invectives d'Arnau contra els professors de la Facultat de Teologia, escrita evidentment després del procés inquisitorial de París. De la fusió de les dues parts n'ha resultat el *De tempore adventus Antichristi*.

b) El *De tempore adventus Antichristi* és un tractat que, invectives a part, té per objecte aclarir un sol tema: el del moment cronològic a partir del qual l'Anticrist iniciarà la seva actuació. Aquest moment segons Arnau se situa entorn de l'any 1366.

c) S'hi constata la ruptura definitiva amb el mètode emprat per Arnau de Vilanova en el tractat *Introductio in librum {Joachim} de semine Scripturarum* consistent a «esbrinar la o les significacions místiques amagades sota els mots, tant hebreus com llatins, indicadors dels anys» d'espera de la primera i de la segona vinguda de Crist; aquesta tècnica o mètode ha estat subs-

tituït per «l'anàlisi de la significació literal de les afirmacions bíbliques» (408) referents al temps de la segona vinguda.

d) El procés en matèria de fe intentat a París contra Arnau va tenir un munt de conseqüències en la seva biografia personal, reflectides en la producció literària posterior. Apel·lant al papa Bonifaci VIII l'octubre del 1300, Arnau se salvava d'una situació enutjosa i recuperava la llibertat de moviments; això li permetria d'insistir ulteriorment en els seus punts de vista en d'altres obres, escrites ja sota la pressió dels fets de París. En AVOTHO V Perarnau edita críticament dos escrits arnaldians, l'*(Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu parisiensium ad Apostolicam Sedem)* i la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem francorum*, fonts principals per a conèixer el descabdellament del procés de París, les seves incidències, l'apel·lació d'Arnau al papa i el desenllaç final, amb la participació més o menys activa de personalitats de la cort francesa i la reclamació al mateix rei, car Arnau era al capdavant un ambaixador i calia haver guardat certes formes i no haver causat certs perjudicis.

e) El tema de la Vall d'Aran, tractat en apèndix (p. 138-167), recull i exposa tota la documentació i la bibliografia disponible sobre la qüestió, centrant-se en el paper d'Arnau com ambaixador, amb detalls de crítica arxivística que expliquen, en part, les dificultats de la reconstrucció dels fets i els errors en què han incorregut erudits anteriors i contemporanis.

f) En el text del *De tempore adventus Antichristi*, línies 825-828 de la seva edició, Perarnau individua una sibil·la Eritrea-Babilònica que abans del 1297 hauria pronosticat l'expulsió de Carles d'Anjou de l'illa de Sicília i de la part sud de la península italiana, fins a la frontera amb els estats pontificis. La profecia d'aquesta sibil·la és, per ara, desconeguda i, per tal d'explicar-ne la gènesi, Perarnau presenta dues hipòtesis: a) Provindria de les idees del grup de Gerardo Segharelli i de Dolcino (tanmateix executat el 1300), aprofitades i transformades pel partit gibel·lí, hipòtesi que Perarnau reconeix que és «una possibilitat molt remota». b) Seria més versemblant considerar-la una versió de la campanya publicitària orquestrada des d'Aragó i pel partit italo-sicilià proaragonès, atès que la profecia només s'interessa per la situació i les perspectives del regne de Sicília i deixa de banda la qüestió de la croada francopapalina contra Aragó i Catalunya.

g) L'estudi de les reaccions al tractat arnaldian abasta el procés d'inquisició tal com es pot conèixer avui indirectament, els escrits contemporanis de Pere d'Alvèrnia i de Jean Quidort contra Arnau i l'edició de dos documents catalans també contemporanis, un de Manresa i un altre de Moià, que fan evident la repercussió de la tesi escatològica arnaldiana en ambients populars de Catalunya.

Si això era un índex de les matèries principals tractades en AVOTHO V, el lector comprendrà que no podem entrar aquí en el detall de les anàlisis que Perarnau dedica a cadascun dels temes estudiats. L'exposició de les línies doctrinals del tractat, amb els recursos que hi esmerça Arnau, tant en la introducció com en les notes al text és esbrinada a la menuda, separant Arnau dels altres corrents d'espirituals i apocalíptics d'aquí i forans, separant-lo assenyalamment de Joachim de Fiore, com ja havia fet a partir de la seva crítica de l'autoria arnaldiana del *Liber expositionis Apocalypsis*, interessadament atribuït a Arnau per un joaquimita.

Queda molt clar que la tesi d'Arnau, segons la qual l'Anticrist actuarà a partir del 1366 (data canviada posteriorment en els manuscrits, i no sense intenció, en 1378, any de l'inici del Gran Cisma d'Occident), es basa en l'anàlisi de textos bíblics (*Dan XII*, 11 i *Act I*, 7), interpretats de manera molt personal i al capdavant errònia per Arnau. I Perarnau deixa molt clar que el que mou Arnau és l'afany d'espantar la gent amb la predicció d'un esdeveniment horrífic, que dugui tothom a conversió. D'això avui se'n diria practicar una forma de manipulació, si no de terrorisme intel·lectual. Els textos de Manresa i de Moià reeditats per Perarnau demostren que al nivell *popular* la tàctica funcionava, és a dir, que Arnau sabia el que duia entre mans, i això sigui dit sense perjudici i sense ànim de carregar, a tanta distància històrica, la consciència del visionari.

Perarnau dedica moltes pàgines a exposar i esbrinar el paper de *speculator* que Arnau atribueix a alguns cristians profètics i que s'atribueix a si mateix dins l'Església. El temà serà reprès en AVOTHO VI, quan sigui editat el tractat *De mysterio cymbalorum*, de manera que no ha estat objecte d'AVOTHO V dir l'última paraula sobre els *speculatores* i el seu estatut dins l'Església, encara que hom endevina que la posició presa per Arnau variarà poc. Les moltes pàgines de Perarnau responen al fet que la figura del *speculator* és original, de tall més aviat heterodox i encaixa difícilment en la doctrina eclesiàstica sobre les fonts de la Revelació. D'aquí la preocupació per a dibuixar amb precisió aquesta figura arnaldiana, on possiblement s'amaga una de les claus per a interpretar la manera com es veia a si mateix i el sentit del que va pretendre Arnau de Vilanova amb la seva literatura espiritual. Si abans ens hem permès de parlar d'Arnau emprant el mot «manipular», la qüestió de l'estatut del *speculator* és clau per a determinar si Arnau manipulava o no, si tenia —i podia tenir—, en fer-ho, la consciència ben tranquil·la o no; i això es diu independentment, perquè aquest seria un problema que depassa el cas d'una consciència individual, de les causes objectives que van dur a l'emergència, a la consolidació i a la ulterior evolució del rol i de la figura del *speculator*, tant en la polèmica sobre l'adveniment de l'Anticrist preconitzada per Arnau, com en les polèmiques que van esclatar més tard, durant el pontificat de Joan XXII i la persecució d'espirituals i beguins.

Potser no sigui sobrer dir que en la *ratio editionis* Perarnau dóna més que una llista dels manuscrits que transmeten el text del *De tempore adventus Anticristi* (122-127). Dels tretze manuscrits, el BAV Borgh 205, el París ms. lat. 3708 i el 14726 reben un plus d'atenció. El Borgh per tal de remarcar que el seu compilador no fou Arnau, els altres dos perquè transmeten el primitiu *De adventu Anticristi*. El BAV, vat. lat. 3824 és objecte d'atenció pel que fa a la auto-bibliografia d'Arnau fins a 1305 en l'apèndix I de la primera part. El *stemma codicum* apareix més avall (168).

Rarament un text català ha tingut un estudi com el que avui comentem. Són molts anys de recerca, de formular, proposar i tornar a formular problemes i preguntes; són molts anys també d'acumular informació i d'analitzar amb paciència cadascun dels aspectes que han confluït en la gènesi de cada obra arnaldiana. Els volums d'AVOTHO dels quals Perarnau ha assumit la responsabilitat formen ja un conjunt sòlid d'aproximació a i interpretació de l'obra espiritual d'Arnau de Vilanova. A més, en les pàgines d'AVOTHO V hi glateix de forma clara la preocupació perquè el treball prossegueixi en els volums vinents amb la mateixa atenció i exigència de rigor desplegats en els tres publicats fins avui. L'acumulació de tot el que fins ara ha estat possible de saber sobre l'activitat literària d'Arnau, compresos alguns aspectes que seran objecte d'estudi més endavant, com és ara l'apèndix I de la primera part, delata la voluntat de marcar el territori de l'obra arnaldiana amb tota l'amplitud possible, a desgrat de les repeticions, insistències i reiteracions que en puguin resultar. Podria ésser que una tal ambició, reflectida també en alguns dels canvis metodològics que hem assenyalat en aquesta obra de Perarnau, obeïssin a la intenció de proposar un model de treball standarditzat per als curadors dels onze volums previstos de l'edició de les AVOTHO. En aquest cas, ens trobaríem davant un volum que no solament ofereix un estudi vast i dilatat i l'edició crítica d'un text arnaldian, ans també una proposta programàtica de treball per als anys a venir.

Jaume de Puig i Oliver

GUILLELMUS DE ARAGONIA, *De nobilitate animi*. Edició de William D. PADEN i Mario TROVATO (Harvard Studies in Medieval Latin, 2), Cambridge (Mass.) i London, Harvard University Press 2012, 196 pp.

El text original llatí i la traducció a l'anglès de l'opuscle de Guillem d'Aragó ocupa les pàgines 58-112. L'estudi inicial s'ocupa sobretot de defensar que l'autor era un 'aragonès' del